

Mûsâ Saffetî Paşa gibi devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kuran, onların saygı ve güvenini kazanan Muhammed el-Hânî, Hâlid el-Bağdâdî'nin Hâlidîyye tarikatının yayılmasında en etkili olan halifelerindedir. Hâlidîyye tarikatı kendisi, oğlu Muhammed ve torunu Abdülmeccid vasıtasıyla İstanbul'dan Hicaz'a kadar geniş bir coğrafyada yayılma imkânı bulmuştur. Yetiştirdiği halifelerden Ayasofya başvâizi Yûsuf Efendi, Mehmed Ârif Efendi, Hasan Feyzullah Efendi, Ahmed Hâfız Efendi, Dağıstanlı Muhammed Mehdî Efendi İstanbul'da; Bursalı Şeyh İsmâil Efendi, Erzincanlı İbrâhim Efendi, Mardinli Şeyh Hâmid, Kulalı Şeyh İsmâil, Diyarbakirli Şeyh Ahmed Anadolu'da; Bağdatlı Şeyh Mahmud, Şamlı Şeyh Ahmed, Şeyh Muhammed ve Şeyh Ömer, Hamalı Şeyh Said ve Şeyh Ahmed Ulvân ile oğlu Muhammed, amcası Ahmed el-Hânî Suriye ve Kuzey Irak'ta faaliyet göstermişlerdir. Hânî'nin soyundan gelenler, XX. yüzyılda Suriye ve Irak'ta önemli ilmî ve idarî görevlerde de bulunmuşlardır. Hânîler, Türkiye'de faaliyet gösteren Hâlidî silsilelerinin çoğunda yer almaktadır.

Hânî, *el-Behcetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'l-âliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye* (Kahire 1303, 1319) adlı eserinde Hâlidîyye tarikatının usul ve âdâbiyla hatm-i hâcegân, râbîta gibi bazı terimler hakkında bilgi vermiştir. Eserin son bölümü Bahâeddin Nakşibend, İmâm-ı Rabbânî ve Hâlid el-Bağdâdî'nin hayat ve menkıbelerine ayrılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülmeccid el-Hânî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye*, İstanbul 1308, s. 261-276; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 377; *İzâhu'l-meknûn*, I, 201; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, I, 222-223; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 774; Serkâs, I, 817-818; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, X, 249; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 120; D. Dean Commins, *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*, New York - Oxford 1990, s. 35-36; M. Mutî' el-Hâfız - Nizâr Ebâze, *'Ulemâ'u Dimaşk ve a'yânühâ*, Dimaşk 1412/1991, II, 606; Abdürrezâk el-Baytâr, *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karni's-şâlis 'aşer*, Beyrut 1413/1993, III, 1210-1245; Ahmed el-Hânî, *el-Üsretü'l-Hâniyye*, Dimaşk, ts., s. 29-36; M. Cemil eş-Şattî, *A'yânü Dimaşk*, Dimaşk 1414/1994, s. 241, 386.

OSMAN TÜREK

HÂNÎ, Şeyh Ahmed

(شيخ أحمد خاني)

(ö. 1119/1707 [?])

Şair ve mutasavvîf.

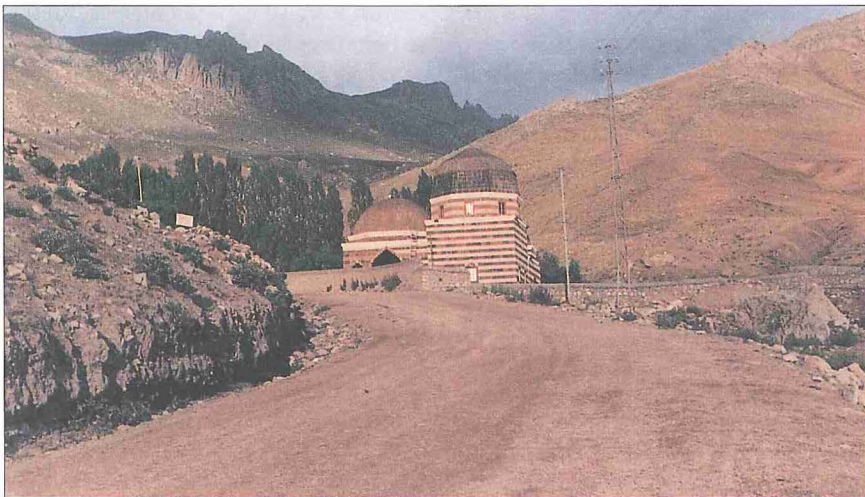
1061 (1651) yılında doğdu (*Mem û Zîn*, s. 139). Babasının adı İlyas'tır. Nisbesini, Hakkâri yakınlarında bulunduğu söylenen Han köyünden veya burada yaşayan Hânî aşiretinden ya da mensubu olduğu Hânîyan ailesinden aldığı tahmin edilmektedir. Hânî, Doğu Anadolu'nun birçok yerini dolaşarak Arapça, belâgat ve dinî ilimleri okudu; ayrıca astronomiyle ilgilendi. Bir süre bölgenin kültür merkezi olan Cizre'de yaşayan ve *Mem û Zîn* adlı mesnevisini burada kaleme alan Hânî daha sonra Eski Bayezit'e (Doğubayazıt) gitti ve orada vefat etti. Yazma bir eserde yer aldığı kaydedilen, "Târe Hânî ilâ

rabbih" ibaresinin ebced hesabıyla karşılığı olan 1119 (1707) yılında vefat ettiği ileri sürülmektedir (İzzeddin Mustafa Resûl, s. 33-34). Halk arasında vefî olarak kabul edilen Hânî'nin Doğubayazıt'ta İshak Paşa Sarayı'nın yakınında bulunan türbesi halen ziyaretgâhtır. Said Nursî'nin de gençliğinde kabrini ziyaret ederek ondan feyiz aldığı nakledilir (*Târihçe-i Hayat*, s. 35).

Hânî'nin Kürtçe olarak kaleme aldığı eserlerinin incelenmesinden önemli bir şair ve mutasavvîf olduğu anlaşılmaktadır. Ulûhiyet ve varlık konuları başta olmak üzere ahlâkî, sosyal ve kültürel meselelerdeki görüş ve düşüncelerini manzum eserlerinde dile getirmiştir. Kelâm konularında Sünnî ve genellikle de Eş'arî görüşlerine bağlı olan müellif, kâinatın yaratılışı ile insanlara sorumluluk yüklenmesindeki sırlar üzerinde durur (*Mem û Zîn*, s. 5-12, 137-138); gerek tabiatta gerekse insanın duyu ve davranışlarında görülen zıtlıkların hem eşyayı tanımayı sağladığını, hem de varlıktawe insandaki âhenk ve birliği temin ettiğini düşünür. Ayrıca iyimser bir yaklaşımla, her zaman olayların görünen tarafının gerçek mahiyetleriyle uyuşmayabileceğini, görünüşte kötü olan birçok şeyin aslında iyi olduğunu belirtir (*a.g.e.*, s. 60-61, 168).

Tasavvufî düşüncesinin yanında dönemin sosyal sıkıntıları üzerinde duran ve halkın sahipsizliğinden yakınan Hânî, bu meselelerin sosyal dayanışma ve bilgilendirme ile aşılabileceğini, kendisinin de eserleriyle bu hususta üzerine düşeni yapmaya çalıştığını ifade eder; kendi döneminde insanların ilim ve hikmet yerine maddî menfaatlere değer vermelerinden yakınır (*a.g.e.*, s. 16). Yalnızca ilâhî aşkın ve günahlardan sakınmanın insanları tam anlamıyla değiştirip onlara güzel vasıflar kazandırabileceğini belirten Hânî (*a.g.e.*, s. 126, 131-135), bu hususta Mevlânâ ve Câmî gibi mutasavvîf şairlerin etkisi altında kalmıştır. Hânî'nin *Mem û Zîn*'inde İslâm öncesi inançların izlerini arayarak esasen Kur'an'da yer verilen ay-güneş, gece-gündüz, kadın-erkek gibi varlık ve olaylardaki çift ya da zıt unsurlara ve bunların sırlarına, hikmetlerine ilişkin görüşlerini Zerdüştilik'teki düalizme bağlayan, kitabın başında yüce Allah ve Hz. Peygamber hakkında samimi ifadelerle dile getirilen övgülerin inanılarak değil mecburiyetten dolayı yazıldığını iddia eden, mutasavvîf şairler arasında yaygın olan, sevgiliyi Kâbe veya Hacerülesved gibi kutsal varlıklara benzetme geleneğini anaerkil Şamanizm'le izah eden iddia ve yorum-

Şeyh Ahmed-i Hânî'nin türbesi ile mescidi - Doğubayazıt / Ağrı

lar (bk. Bulut, s. 30, 33, 44, 136-137) bütünüyle temelsiz, yanlış ve ön yargılı bir yaklaşımın ürünüdür. Hânî'nin, varlık ve olaylardaki zıtlıkların meydana getirdiği nizam ve âheng Allah'ın kudret ve azametiyle açıklaması, hikâyeyi bitirirken kendisini ilâhî aşktan ve Peygamber sevgisinden mahrum etmemesi için Allah'a dua etmesi (*Mem û Zîn*, s. 125, 135; krş. Reşîd Fendî, s. 102), ayrıca bir de akaid risâlesi yazması bu tür yorumları kesin olarak yalanlamaktadır. Onun samimi bir Sünnî müslüman olduğu eserini inceleyen müsteşrikler tarafından da teyit edilmektedir (Nikitine, s. 359).

Hânî'nin İsmâil Bâyezîdî (ö. 1121/1709), Şerîf Han Cûlâmergî (ö. 1161/1748) ve Murad Han Bâyezîdî (ö. 1192/1778) gibi öğrenci ve takipçileri olmuştur (*EP* [İng.], V, 482; *İA*, VI, 1114).

Eserleri. 1. *Mem û Zîn*. Leylâ ve Mecnûn, Ferhad ile Şirin türünde bir mesnevidir. Müellifin hâtîme kısmında doğum tarihini verdikten sonra kitabı bitirdiğinde kırk dört yaşında olduğunu kaydetmesinden eserin 1104 (1693) yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. 60 bölümden meydana gelen eser yaklaşık 3000 beyit ihtiva eder. Hânî, konusu olan aşk hikâyesini akıcı bir üslûpla anlatması yanında kendi düşüncelerini, döneminin idarî ve içtimâî meselelerini, olayın yaşandığı Cizre bölgesinin kültürel özelliklerini de eserine yansıtmıştır. Mesnevinin konusu kısaca şöyledir: Emîr'in yakın çevresinde bulunan Mem onun kız kardeşi Zîn'e âşık olur. Ancak Emîr, hizmetkârı Bekir'in telkinlerine uyarak kız kardeşini Mem'e vermez; birlikte kaçma girişimlerine engel olmak için de Mem'i hapseder. Üzüntüsünden hastalanan Mem zindanda ölür, Zîn de onun acısına dayanamayıp can verir. Bunun üzerine Mem'in arkadaşları sevgililerin kavuşmasına engel olan Bekir'i öldürüp onların intikamını alırlar. Cizre'de Mîr Abdal Mescidi'nin bitişiğinde bulunan türbenin Mem ile Zîn'e ait olduğuna inanılır ve halk tarafından ziyaret edilir. İlk olarak İstanbul'da (1335) basılan eserin ikinci baskısı 1947'de Halep'te yapılmıştır. Eser, Margareta B. Rudenko tarafından Rusça tercümesiyle birlikte neşredilmiş (Moskova 1962), ayrıca M. Saîd Ramazan el-Bûtî tarafından mensur olarak Arapça'ya (Dımaşk 1957), M. Emin Bozarlan tarafından da Türkçe'ye (İstanbul 1968, 1975) çevrilmiştir. Halîl Reşîd İbrâhîm'in secili bir üslûp kullanılarak *Maķâmetü Mem û*

Zîn adıyla Arapça bir özetini yayımladığı (Dımaşk 1413/1993) hikâye üzerine Michael L. Chyet *And a Thornbush up between Them: Studies on Mem û Zîn, A Kurdish Romance* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (1991, California Üniversitesi). *Mem û Zîn* Türkiye'de aynı adla filme çekilmiştir (1991). 2. *Nûbahârâ Bıçûkân*. Arapça-Kürtçe manzum bir sözlük olup 1094 (1683) yılında yazılmıştır. Giriş kısmında, Kur'an öğrenimini tamamlayan çocuklara sarf-nahiv derslerine geçerken kolaylık sağlanması amacıyla telif edildiği belirtilen eser, her biri farklı vezinde on üç bölümden meydana gelmektedir. Sözlük, ilk olarak Yûsuf Ziyâeddin Paşa'nın *el-Hediyyetü'l-Hamîdiyye fi'l-luğati'l-Kürdiyye* adlı kitabının ekinde neşredilmiş (İstanbul 1310, s. 279-297; tıpkıbasımı A. von Le Cok, *Kurdische Texte*, Berlin 1903, I, 1-47), daha sonra Abdüsselâm Nâcî el-Cezerî'nin tasahihiyle tekrar basılmıştır (Dımaşk, ts.). Zeynelâbidin Zinar eseri Latin harflerine çevirerek yayımlamıştır (İstanbul 1992). Bu sözlük üzerine Ahmed Hilmi el-Küçî ed-Diyârbekrî *Gülzârâ Hamûkân Şerhâ Nûbahârâ Bıçûkân* adıyla bir şerh yazmıştır (Diyarbakır, ts.). 3. *Âkîdâ İmân*. İman esasları ve diğer akaid konularının Sünnî görüşe göre açıklandığı seksen beyitten oluşan bir risâledir. Tevhid, nübüvvet, Allah'ın sıfatları, şefaât, dua, kıyâmet ve âhiret gibi konuların açıklandığı eserde bazı ef'âl-i ibâd meseleleri tartışılmış, bu tür meselelerde genellikle Eş'ariyye'nin yaklaşımı benimsenirken kadınların peygamberliği konusunda Mâtürîdîler'in olumsuz görüşleri tercih edilmiş, ayrıca Lokman ve İskender'in peygamber olduğu yönündeki görüş de benimsenmemiştir. Risâle, Ahmed Hilmi el-Küçî ed-Diyârbekrî tarafından *Rehberâ Şânî Şerhâ 'Âkîdâ Şeyh Ahmed b. İyâs el-Hânî* adıyla şerhedilmiştir (baskı yeri ve tarihi yok). 4. *Çârkûşe*. Her bir mısraı dört ayrı dilde (Arapça, Farsça, Türkçe, Kürtçe) yazılan rubailerden oluşan eserin aşk, ayrılık ve kavuşma temalarının işlendiği beş rubaisi günümüze ulaşmıştır (*Dîvânâ Kurmancî* içinde, bk. bibl.).

Hânî'ye *Yûsuf u Zeliha (Züleyhâ)* ve *'Âkîdâ İslâm* gibi bazı eserler nisbet ediliyorsa da bunların ona aidiyeti tesbit edilememiştir.

İzzeddin Mustafa Resûl, *Ahmedî Hânî şâ'iren ve müfekkiren feylesüfen ve mutasavvifen* başlığıyla bir monografi yazmış, Reşîd Fendî de *Mündâkaşât hav-*

le's-şâ'iri'l-Kürdî Hânî adlı çalışmasında Hânî'nin İslâmî yönü üzerinde durmuştur (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyh Ahmed-i Hânî, *Mem û Zîn*, Halep 1947; ayrıca bk. nâşirin önsözü, s. III; a.mlf., *Nûbahârâ Bıçûkân* (nşr. Abdüsselâm Nâcî el-Cezerî), Dımaşk, ts. (Dârü't-Tibâa); a.mlf., *'Âkîdâ İmân* [baskı yeri yok], 1337; a.mlf., *"Çârkûşe"*, *Divânâ Kurmancî* (haz. Abdürakîb Yûsuf), Necef 1971, s. 43-44; Molla Ahmed Cezerî, *Divân*, Kahire, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), s. 152; Ahmed b. Muhammed ez-Zivingî, *el-'İkdü'l-cevherî Şerh Şerhâ Şerhâ Nûbahârâ Bıçûkân*, Diyarbakır, ts. (Matbaatu Cerîdeti Sûr); a.mlf., *Rehberâ Şânî Şerhâ 'Âkîdâ Şeyh Ahmed b. İyâs el-Hânî* [baskı yeri ve tarihi yok]; İzzeddin Mustafa Resûl, *Ahmedî Hânî şâ'iren ve müfekkiren feylesüfen ve mutasavvifen*, Bağdad 1979; Reşîd Fendî, *Mündâkaşât havle's-şâ'iri'l-Kürdî Hânî*, Bağdad, ts. (Ma'mel ve Matba'atü Câhiz); Said Nursî, *Târîhçe-i Hayat*, İstanbul 1990, s. 35; Halîl Reşîd İbrâhîm, *Maķâmetü Mem û Zîn*, Dımaşk 1413/1993; Abdullah Yaşın, *Bütün Yönleriyle Cizre* [baskı yeri yok], 1983 (Yücel Matbaası), s. 166-173; B. Nikitine, *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme* (trc. Hüseyin Demirhan - Cemal Süreyya), İstanbul 1994, s. 359, 474-475; Faik Bulut, *Ehmedî Xanê'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*, İstanbul 1995; İsmet Alpaslan, *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara 1995, s. 102; Th. Bois, "Coup d'oeil sur la litterature kurde", *el-Mesrik*, XLIX/2, Beyrut 1955, s. 204-206; a.mlf., "Kurds", *EP* (İng.), V, 482; V. Minorsky, "Kürtler", *İA*, VI, 1113-1114.

M. SAİT ÖZERVARLI

HÂNÎ' b. URVE

(هاني بن عروة)

Hânî' b. Urve el-Murâdî
(ö. 60/680)

Hz. Hüseyin adına çalıştığı için
Emevîler tarafından öldürülen
Yemenli tâbîi.

Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Kûfe'ye yerleşen Mezhic, Kinde ve Hemdân gibi Yemenli kabileler arasında büyük bir nüfuz ve itibara sahip olan Hânî' b. Urve, Hz. Hüseyin'in Kûfe'de idareyi ele alma çabalarına katıldıktan sonra meşhur olmuştur.

Yezîd b. Muâviye halife olunca Medine Valisi Utbe'ye haber göndererek Hz. Hüseyin'den biat alınmasını, aksi takdirde öldürülmesini emretmişti. Validen mühlet isteyip Mekke'ye giden Hz. Hüseyin, orada bulunan Kûfeliler'in idareyi ele alması konusunda ısrar ettiklerini görünce amcazadesi Müslim b. Akil'i durumu incelemek üzere Kûfe'ye göndermişti (15 Ramazan 60/19 Haziran 680). Müslim Kû-